

Küresel Kentler ve Ülkemiz Metropollerinin Küresel Kent Hiyerarşisindeki Yeri

World Cities and the Position of Turkish Metropolises in Global City Hierarchy

Mehmet Emin Özsan^{1*}, Metin Özaslan¹

¹Devlet Planlama Teşkilatı, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara

Öz: İstanbul ve diğer büyük metropoller, ülkemizde geleneksel büyüme kutupları olarak hizmet sektörü temelinde büyüme eğilimlerini sürdürürken, bu kentlerde yerleşik olan sanayinin çevre kentlere desantralize olduğu gözlenmektedir. Üretim yapısında meydana gelen bu dönüşüm bölgeler arası nüfus hareketlerini de etkilemektedir. Sanayinin İstanbul çevresindeki kentlerde gelişmeye başlaması, göçün bu kentlere doğru kaymasını da beraberinde getirmiştir. Bu çalışmanın amacı da küresel sistemle bütünleşmeyi amaçlayan ülkemiz metropollerinin küresel kent hiyerarşisindeki yerini tespit ederek ulusal ve uluslararası nüfus hareketlerinden ne şekilde etkilendiklerini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Dünya Kenti, Nüfus Hareketleri, Metropol, İstanbul, Ankara, İzmir.

Abstract: While Istanbul and the other great metropolises have the tendency to develop as traditional growth poles on the basis of service sector, industry has been decentralized to the peripheral cities. Interregional population flows have been affected by the transformation of production structure. Due to the industrial development of peripheral cities of Istanbul, migration has been directed there. The study aims at determining the situation of Turkish metropolises within the global city hierarchy to which they desire to integrate and discovering how Turkish metropolises are affected from national and international population movements.

Keywords: World City, Population Movements, Metropolis, Istanbul, Ankara, Izmir.

1. Giriş

Dünya ekonomisinde son 35 yılda yaşanan köklü değişim ve dönüşüm süreci bölgeler arasındaki mal ve hizmet, sermaye ve nüfus hareketlerinde de önemli değişimlere neden olmuştur. “Küresel Kuzey” olarak adlandırılan sanayileşmiş batılı ülkeler bilgi teknolojilerine dayalı üretim yapıları, gelişmiş işgücü ve sermaye piyasaları ile dünya ekonomisine yön vermektedir. Bu ülke kentleri de uluslararası politikaların ve ekonomik kararların şekillenmesinde önemli merkezler olarak ön plana çıkmaktadır. Uluslararası sistemde etki ve çekim merkezleri olan bu kentler “dünya kenti” olarak nitelendirilmekte, dünyanın diğer bölge ekonomilerine etki edebilmektedir. Özellikle nitelikli işgücünün yer seçiminde dünya kentlerinin öncelikle tercih edildikleri görülmektedir.

Küresel ölçekte ekonominin yeniden örgütlenmesinde dikkat çeken önemli bir eğilim hizmet sektörüne dayalı faaliyetlerin sanayi aleyhine gelişmesi ve dünyanın farklı yerlerinde bulunan ve hızla büyüyen çeşitli ölçeklerdeki metropol kentlerde yoğunlaşmasıdır. Üretim ve istihdamın coğrafyasında meydana gelen değişim dünya ekonomisinde yeni bir işbölümünün oluşmasına neden olmuştur. Hizmet sektörü faaliyetlerinin önem kazanması ve mekansal yapılarıdaki en çarpıcı yansıması ise bilgi ve enformasyona dayalı uluslararası hizmet ekonomisinin büyümesiyle beraber; finans, bankacılık, pazarlama, danışmanlık gibi faaliyetlerin dünya kentlerinde yoğunlaşmaya başlamasıdır.

Kentlerin küresel sistemde değişen rolü onları sabit mekansal yapılar olmaktan çıkarmıştır. Günümüz kentleri küresel akım merkezlerinin düğüm noktaları olmuştur. Kentlerin dinamik yapıları sermayenin, bilginin ve işgücünün sürekli devinim halinde olmasından kaynaklanmaktadır. Önceleri

* İletişim yazarı: M. E. Özsan, e-posta: meozsan@dpt.gov.tr

ulusal piyasalara hizmet veren kentler, günümüzde dünya ekonomisine yön verebilmekte, küresel değişimlerden anında etkilenebilmektedir.

Küresel dönüşüm süreci kentler arasındaki rekabetçilik anlayışını da derinden etkilemektedir. 1970'li yıllara kadar kentler arasındaki rekabet, temelini karşılaştırmalı üstünlükler (*comparative advantages*) teorisinden almaktaydı. Buna göre her bir kent diğer kentlere göre daha avantajlı olduğu alanlarda uzmanlaşmaktaydı. 1980'li yıllarda pek çok ülkenin açık ekonomi politikaları uygulaması, karşılaştırmalı üstünlükler anlayışının rekabetçi üstünlükler anlayışı (*competitive advantages*) ile yer değiştirmesine neden oldu. Ancak 21'inci yüzyıl ekonomisinde rekabet gücünün kentler arasında işbirliği kültürünün gelişmesiyle mümkün olabileceğinin anlaşılması, dayanışmacı üstünlüklerin (*collaborative advantages*) önemini de artırmıştır.

Kentlerin önemli özelliklerinden birisi de insanların bilgi ve beceri düzeylerini artırmalarıdır. Birlikte yaşamının getirdiği mekansal yakınlık kişiler arasında yüz yüze iletişimin artmasına neden olmakta, sosyo-ekonomik değişimlere yaratıcı bir biçimde yanıt verme ve yeni ürün ve hizmetler ile yeni üretim tekniklerinin ortaya çıkmasına katkı sağlamaktadır (Taylor, 2010a). Bu süreçte üzerinde durulması gereken nokta, emek ve sermayenin bu denli akışkan olduğu bir dünyada neden ekonomik faaliyetlerin daha fazla oranda belli birkaç dünya kentinde toplandığı sorudur.

Zira mantıksal süreç gereği sanayiye dayalı üretim tarzından bilgi ekonomilerine geçildikçe mekanın önemi azalmalı, yeryüzünde hem insanların hem de ekonomik faaliyetlerin daha dengeli bir dağılım sergilemesi gerekmektedir. Bu soruya Kay (2001) sosyal sermayenin artan önemi ile cevap vermektedir. Ona göre dünya kentleri diğer kentlere transfer edilmesi mümkün olmayan sosyal sermayeleri ile gerek işgücünü gerekse sermayeyi en etkin şekilde kullanabilmektedir. Bu durum dünya kentlerinde sosyal anlamda bir monopol piyasanın oluşmasına, hem firmaların hem de nitelikli işgücünün buralarda faaliyetlerini devam ettirmesine yol açmaktadır.

Dünya kentleri üzerine yapılan ilk çalışmalardan birisi Friedmann'a aittir. Friedmann'ın (1986) dünya kentleri hipotezine göre, dünya kentleri uluslararası ekonomiye yön veren komuta merkezleridir. Dünya kentlerinde ileri hizmet sektörleri olarak adlandırılan finans, hukuk, reklamcılık ve danışmanlık hizmetleri ön plana çıkmaktadır. Scott'a (2001) göre dünya kentleri kapitalizmin önde gelen sektörlerinin kümeleniği, üreticilerin yüksek düzeyde yoğunlaştığı ve içsel büyüme mekanizmalarının artan şekilde küresel sistemle entegre olduğu yerlerdir.

Dünya kentlerinin ortak özellikleri ve üst düzey dünya kentlerinin hangileri olduğu üzerine yapılan çalışmalardan en önemlilerinden birisi de Sassen'e aittir. Sassen (1991) dünya kentlerinin dört ortak özelliğinin onları diğer kentlerden ayırdığını vurgulamaktadır. Bunlardan ilki uluslararası ticaret ve finans merkezi olmaktır. Bir diğeri, ileri hizmet sektörlerinde ekonomik faaliyetlerin küreselleşmesini sağlayan kontrol noktası olmalarıdır. Bu yönüyle dünya kentleri küresel ekonomik hayatta söz sahibi olan merkezlerdir. Sassen dünya kentlerinin yenilik merkezi olma ve yenilikçi ürünler için piyasa oluşturma işlevine de vurgu yapmaktadır. Ona göre bu özellikleri taşıyan Londra, New York ve Tokyo kentleri dünyanın komuta merkezleridir.

Taylor (2010b) kentler arasında artan ilişkilerin küresel kentlerde kümelenme ve yığılma eğilimini de artırdığını ifade etmektedir. Büyük kentler bilgi yoğun farklı sektörlerde kümelenme sağlayarak üretim yapmaktadır. Dünyanın önde gelen metropollerinde finans merkezleri belirli alanlarda yoğunlaşmaktadır. New York - Wall Street, Dubai Uluslararası Finans Merkezi gibi alanlar finansal kümelenme örnekleridir. Benzer bir durum hukuk ve reklâmcılık sektöründe çalışan firmalar için de geçerlidir. Kümelenmenin bir sonucu da aşırı uzmanlaşmanın getirdiği çok yüksek nitelikli işgücü stokunun dünya kentlerinde bulunmasıdır. Böylece, yeni ve yaratıcı ürün ve hizmetler bu kentlerde üretilip diğer ülkelere pazarlanmaktadır.

Dünya kentleri arasındaki hiyerarşik ilişkinin ortaya konulması amacıyla yapılan önemli çalışmalardan birisi Küreselleşme ve Dünya Kentleri Çalışma Grubu ve Ağı (Globalization and World Cities Study Group and Network - GaWC) yazarları tarafından yapılmıştır. Beaverstock vd. (1999) 55 dünya kentinin muhasebe, hukuk, reklâmcılık ve bankacılık/finans sektörlerindeki rekabet gücü üzerine yaptığı çalışma sonucunda dünya kentlerini ALFA, BETA ve GAMA dünya kentleri olmak

üzere üç kategoriye ayırmıştır. Dördüncü bir grup ise dünya kenti olma yolundaki merkezler olarak belirlenmiştir. Çalışma sonuçlarına göre, 10 kent dünyanın en önde gelen merkezleri olmuştur. Londra, Paris, New York ve Tokyo dünyanın lider kentleridir. Bu on ALFA dünya kentinin ardından bir diğer on kent de BETA dünya kentlerini oluşturmaktadır. San Francisco, Sidney, Toronto ve Zürih BETA dünya kentlerinin başını çekmektedir.

İstanbul GAMA dünya kentleri olarak adlandırılan üçüncü kuşak kentler arasında yer almaktadır. İstanbul GAMA dünya kentleri içerisinde 30 uncu, yani toplam sıralamada 50 nci sırada yer almıştır. Türkiye'den başka hiçbir kent dünya kentleri arasında gösterilmediği gibi gelecekte dünya kenti olma potansiyeli olan kentler arasında da ülkemiz kentlerinden hiçbirisi yer almamaktadır. İstanbul'un sektörel bazda değerlendirmesi yapıldığında ise reklâmcılık sektöründe rekabet gücünün daha yüksek olduğu söylenebilir. Bu sektörde Şikago, Londra ve Minneapolis dünyanın en rekabetçi kentleri olurken, İstanbul 20 nci sırada yer alarak reklâmcılık sektöründe ikinci derece dünya kenti olmuştur. İstanbul bankacılık hizmetlerinde 42 nci, hukuki danışmanlık hizmetlerinde 52 nci olurken muhasebecilik hizmetlerinde ise sıralamaya girememiştir.

Dünya kentleri üzerine yapılan güncel bir çalışma yine Taylor vd. (2010c) tarafından yayınlanmıştır. Bu çalışmada, New York ve Londra dünya ekonomine en iyi eklenmiş kentler olurken, Hong Kong Paris'in yerini alarak üçüncü sıraya yükselmiştir. Singapur daha önceki dönemlerde dünyanın ilk üç kenti içerisinde yer alan Tokyo'nun üzerinde bir değer alarak beşinci sıraya yükselmiştir. İlk on sırada yer alan beş kentin Asya-Pasifik ülkelerinde yer alması, küresel güç dengesinin ABD-Avrupa'dan ABD-Asya'ya kaydığını göstermektedir. İstanbul bu süreçte küresel eklenme düzeyini artırmıştır. Genel endeks sıralamasında 29 uncu sırada yer alan İstanbul, finansal endeks sıralamasında ise 30 uncu olmuştur. Finans sektörü dışında İstanbul'un küresel rekabette ön plana çıktığı bir diğer alan ise reklamcılık sektörüdür. Bu sektörde İstanbul dünyanın 25 inci büyük merkezidir.

2. Kentler arasındaki etkileşim ve uluslararası akımlar

Daha önce de ifade edildiği gibi kentlerin küreselleşme süreci ile beraber birbirleri ile olan etkileşim düzeyinin artması mekânsal ilişkilerin analiz edilmesini zorunlu kılmaktadır. Dünya ticaret hacminin son 20 yıllık dönemde önemli oranda artış göstermesi kentler arası ağ ilişkilerinin önemini ortaya koymaktadır. 2000-2008 döneminde dünya ticaret hacmi yüzde beş oranında genişlemiştir. Bu artışın tetikleyici unsuru başta Çin ve Hindistan olmak üzere Asya ülkelerinde dış ticaretin artış göstermesidir. Dünya Ticaret Örgütü verilerine göre Çin'in ihracat miktarı bu dönemde yüzde 20,5, ithalatı ise yüzde 16 artmıştır.

2006 yılında tüm OECD ülkelerinin aylık ortalama ihracat miktarı 636 milyar dolar iken, 2008 yılında 807 milyar dolar olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin aylık ortalama ihracatı yedi milyar dolardan 11 milyar dolara çıkmıştır. Birkaç ülke dışında tüm OECD ülkelerinde ihracatın toplam GSYH içerisindeki oranı 2005-2008 döneminde artış göstermiştir. Türkiye için bu oran 2005 yılında yüzde 5,1; 2008 yılında ise yüzde 6'dır.

Uluslararası nüfus hareketleri ülkelerin ve bölgelerin işgücü piyasasını doğrudan etkilemektedir. Uluslararası kentlerde yabancı uyruklu ülke vatandaşlarının istihdam düzeylerinin yükselmekte olduğu görülmektedir. Günümüzde göçlerin temel nedeni doğal felaketler ya da insan hakları ihlali gibi etkenlerden ziyade göç veren ülkelerdeki yaşam standardının düşüklüğü, işsizlik ve düşük ücret düzeyleri gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Özellikle orta ve yüksek nitelikli işgücünün gelişmiş ülkelere göç etme eğilimi yüksektir.

Nitelikli işgücü kaybı göç veren ülkelerin verimlilik düzeylerini düşürmekte ve kamusal yatırımların geri dönüşünü olumsuz biçimde etkilemektedir. Ayrıca yerel işgücü piyasasında nitelik düzeyini azaltarak yerel ve kırsal kalkınmaya zarar verebilmektedir. Diğer taraftan, uluslararası insan hareketleri bilgi ve teknoloji transferi yapılmasına, niteliksiz işgücünün yeteneklerini geliştirerek geri

dönüşünde daha üretken olmasına ve göç alan ülkede oluşan diaspora ile iki ülke arasında iktisadi, ticari ve sosyal bağların güçlenmesine katkıda bulunabilmektedir.³

Çizelge 1. Seçilmiş bazı ülkelerde uluslararası göç akımları

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
İngiltere	260.200	322.900	369.400	354.200	364.400	347.400
ABD	703.500	957.900	1.122.400	1.266.300	1.052.400	1.107.100
Fransa	170.200	173.300	167.800	168.100	160.700	167.500
Meksika	4.800	8.500	9.200	6.900	6.800	15.100
Türkiye	147.200	148.000	169.700	191.000	174.900	175.000

Kaynak: OECD, 2010a: 27

2003-2008 dönemi göz önüne alındığında ABD ve İngiltere'nin aldığı göç miktarları artış göstermiştir. Toplam nüfus içerisinde yabancı ülkede doğanların oranı bakımından Toronto OECD metropollerini içerisinde ilk sırada gelmektedir. Toronto nüfusunun yüzde 45'i başka bir ülke doğumlu iken, bu oran New York'ta yüzde 28, Londra'da ise yüzde 27'dir.⁴ Meksika oldukça düşük düzeyde uluslararası göç alırken, Türkiye'nin göç miktarı artmıştır. Türkiye en fazla göçü Bulgaristan, Azerbaycan, Rusya, Almanya ve Irak'tan almaktadır. Türkiye genelinde yabancı nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı yüzde 0,4, yabancı bir ülkede doğanların toplam nüfus içerisindeki oranı ise yüzde 1,9'dur.⁵

2005 yılı verilerine göre, dünya genelinde en fazla göç alan metropoller Kaliforniya, Teksas, New York ve Florida'dır. Kaliforniya 9,7 milyon, New York ise 4,4 milyon göçmene ev sahipliği yapmaktadır. 2000 yılı verilerine göre, İstanbul, Ankara ve İzmir'de yurtdışından göçenlerin toplam nüfusa oranı yüzde 0,5 civarındadır.

Son beş yıl içerisindeki göçmenlerin sayılarına bakıldığında da Kaliforniya ilk sırada yer almaktadır. 2005 yılı itibarıyla, Kaliforniya'da 1,2 milyon kişi, ikinci sırada yer alan Londra'da ise 800 bin kişi son beş yılda metropole gelmiştir. İspanya'nın dört bölgesi (Madrid, Katalonya, Valensiya ve Andalusya) önemli göç merkezleri arasında yer almaya başlamıştır. Yüksek nitelikli işgücü göçü açısından da ABD metropollerini ilk sırada gelmektedir. Yukarıda sayılan dört ABD metropolünün yanında, Kanada'da Ontario ve Quebec, İspanya'da ise Madrid ve Katalonya nitelikli işgücü çekmektedir.⁶

Çizelge 2. Yükseköğretimde yabancı uyruklu öğrencilerin toplam içerisindeki oranı (yüzde)

	Yükseköğretim		İleri Araştırma Programlarında
	Yüzde Payı	1000 Kişiye Düşen	Yüzde Payı
Fransa	11,3	3,9	37,9
Almanya	11,3	3,1	-
İngiltere	19,5	7,6	46,0
İspanya	3,4	1,3	21,9
Türkiye	0,8	0,3	2,6

Kaynak: OECD, 2010a: 43

Türkiye uluslararası göç akımlarından nicelik itibarıyla çok fazla yararlanamadığı gibi, niteliksel anlamda da faydalanamamaktadır. Fransa ve Almanya'da yükseköğretimde okuyanların yüzde 11'i yabancı uyruklu öğrencilerdir. İngiltere'de bu oran yüzde 20'lere yaklaşmaktadır. Türkiye

³ OECD, 2009a: 58-64

⁴ OECD, 2010b: 40

⁵ OECD, 2010a: 39, 247

⁶ OECD, 2010c: 7-13

yüzde birin altında yabancı uyruklu öğrenci oranı ile OECD ülkeleri içerisinde en az tercih edilen ülkelerden birisi olmuştur. İleri araştırma programlarında okuyan öğrenci oranı da ülkemizde oldukça düşüktür. Bu alanda İngiltere öğrencilerin neredeyse yarısını yurtdışından çekmekte iken, Türkiye ancak yüzde 2,6'lık bir kısmını yurtdışından temin etmektedir.

Çizelge 3. Seçilmiş bazı metropollerin havayolu istatistikleri (2004)

	Yolcu Sayısı	Taşınan Yük (Ton)
Londra Heathrow	67.110.000	1.412.000
Paris Charles de Gaulle	50.951.000	1.275.800
Amsterdam Schipol	42.425.000	1.467.000
İstanbul Atatürk Havalimanı	15.600.601	573.284
Ankara Esenboğa Havalimanı	3.275.725	73 926
Antalya Havalimanı	13 656 053	124 514

Kaynak: OECD, 2007: 65, TÜİK, 2004 havayolu istatistikleri

2004 yılında Avrupa'nın en gelişmiş 20 havalimanı üzerine yapılan bir çalışmada, Londra Heathrow Havaalanı yolcu taşımacılığında, Frankfurt Havaalanı ise yük taşımacılığında ilk sıradadır. Paris, Amsterdam ve Madrid havayolu taşımacılığında rekabetçi diğer Avrupa kentleridir. Ülkemiz metropollerini uluslararası havayolu trafiğinde de diğer dünya kentlerinin gerisinde kalmıştır. 2004 yılında Türkiye genelinde toplam 45 milyon yolcu ve 1,1 milyon ton yük havayolu ile taşınmıştır. Bu rakamlar Londra ve Paris'in gerisindedir. Türkiye ancak 2007 yılında Londra'nın düzeyine çıkabilmiştir.

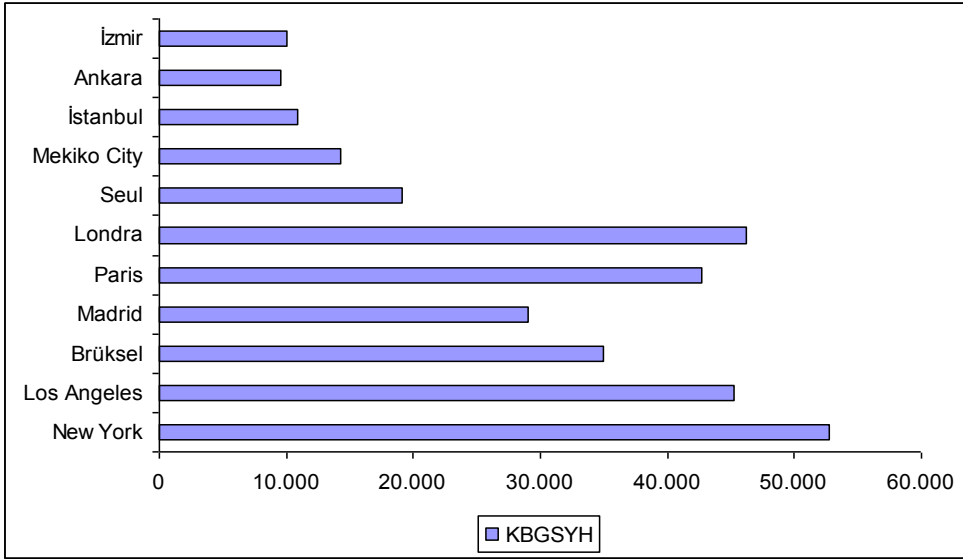
Diğer taraftan, ülke ekonomisindeki gelişmeler ve Türkiye'nin küresel sisteme daha fazla entegre olmasıyla birlikte havayolu taşımacılığında son yıllarda önemli bir ilerleme kaydedilmiştir. 2004–2008 döneminde yolcu sayısında yüzde 67, taşınan yük miktarında ise yüzde 57'lik artış gözlenmiştir. İstanbul hem yük hem de yolcu taşımacılığında 81 il içerisinde ilk sıradadır. Antalya Havalimanı İstanbul'dan sonra uluslararası bağlantıları en güçlü havaalanıdır. Dış hat yolcu sayısı itibarıyla Antalya, İstanbul ile yakın sayıda yolcuya ev sahipliği yapmaktadır. Muğla'nın da dış hat yolcu taşımacılığında ön planda olduğu görülmektedir.

3. Ülkemiz metropollerinin dünya kentleri ile mukayesesi

Ülkemizin önde gelen metropollerini ile dünyanın değişik bölgelerinde yer alan metropollerin temel ekonomik ve sosyal değişkenleri mukayese edildiğinde, metropollerimizin fert başına düşen gelir, işgücü verimliliği, işgücüne katılma oranı ve işsizlik oranı gibi temel göstergelerde bu kentlerin gerisinde bir performans sergilediği görülmektedir. 2008 yılında OECD ülkelerinin ortalama fert başına düşen geliri 36,6 bin dolar iken, Türkiye'de bu rakam 10,3 bin dolarda kalmıştır. Elbette bu gelir uçurumunun temelinde ülkelerin temel gelişme dinamikleri olan metropollerin farklı verimlilik düzeylerinde üretim yapmaları gelmektedir.

Ülkemizde sanayinin mekânsal dağılımı bölgesel gelişme dinamiklerinin de temel belirleyicisi konumundadır. Geleneksel bölge merkezleri olarak adlandırılan İstanbul, Ankara, Adana ve İzmir imalat sanayinin en gelişmiş olduğu merkezler olurken, bu merkezlerde son 20 yılda hizmet sektörünün hızlı gelişme göstermesiyle birlikte Kocaeli, Sakarya, Bursa, Tekirdağ, Kırklareli, Manisa ve İçel illeri sanayinin son dönemde önemli merkezleridir. Denizli, Gaziantep, Kayseri, Çorum ve Kahramanmaraş illeri ise yeni sanayi odağı olarak nitelendirilmekte ve geleneksel bölge merkezlerinden bağımsız biçimde sanayileşme sürecini yaşamaktadır.

Şekil 1. Seçilmiş bazı metropollerin kişi başına düşen gelir düzeyleri

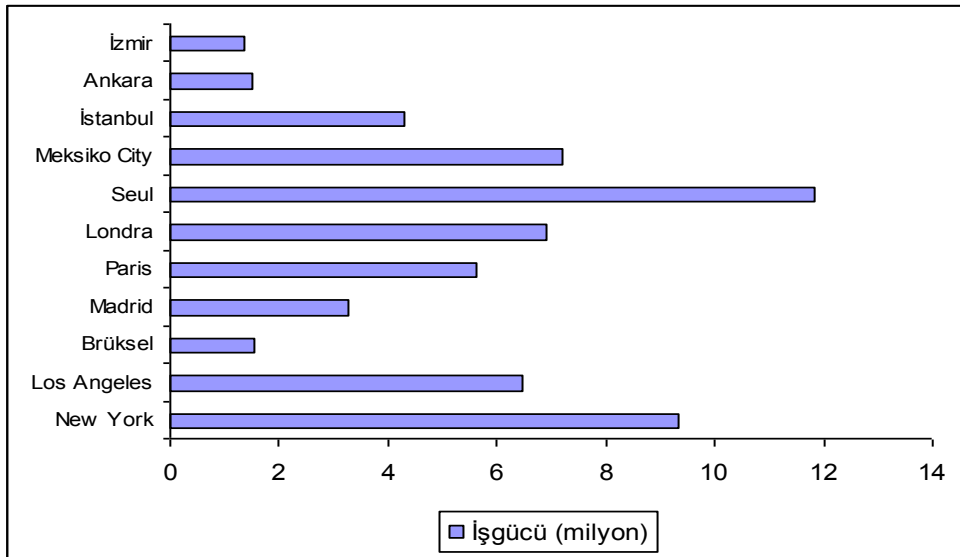

Kaynak: OECD, 2006: 38-40

Seçilmiş bazı dünya kentlerinin kişi başına düşen gelir düzeyleri incelendiğinde, ABD kentlerinin daha yüksek değerlere sahip olduğu görülmektedir. 78 metropol içerisinde en yüksek gelir düzeyine sahip olan ilk on metropolün tamamı, ilk 20 metropolün ise 18'i ABD'de yer almaktadır. ABD metropollerinin yüksek rekabet gücü ülke ekonomisinin bilgiye dayalı üretim gerçekleştirmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Uluslararası Rekabet Merkezi tarafından her yıl bilgiye dayalı ekonomilerin bilgi rekabetçiliği endeksi üzerine yapılan çalışmada en rekabetçi 10 bölgeden sekizi ABD'de yer almaktadır. Bu çalışmada, Silikon Vadisinin bulunduğu San Jose bölgesi bilgiye dayalı en rekabetçi bölge olmuştur.

Ülkemiz metropollerinden İstanbul, Ankara ve İzmir 78 OECD metropolü arasında kişi başına düşen gelir düzeyi en düşük metropollerdir. Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomiler arasında yer alan bir diğer OECD ülkesi olan Meksika'da gelir düzeyi ülkemizin üzerindedir. Kişi başına 19 bin dolar geliri bulunan Monterrey, neredeyse ülkemiz metropollerinin iki katı gelire sahiptir.

Şekil 2. Seçilmiş bazı metropollerin işgücü stoku (2007)

Kaynak: OECD Metropolitan Database; TÜİK, 2007 İşgücü İstatistikleri

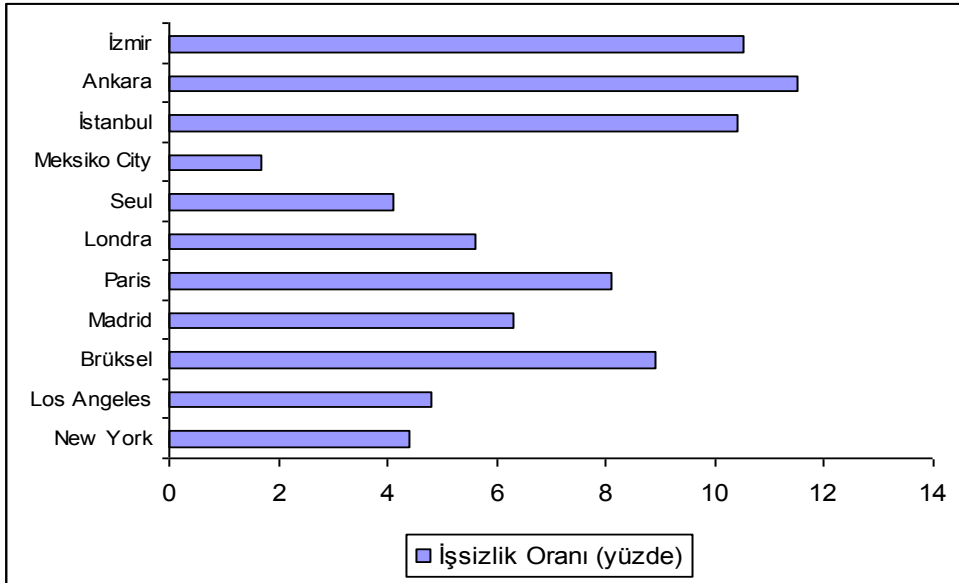
Türkiye'nin işgücü stoku düzenli olarak artış göstermektedir. 1990 yılında ülke toplam işgücü arzı 20,5 milyon iken, 2000 yılında 23 milyona yükselmiştir. 2010 yılında ise ülke toplam işgücü stoku 25 milyonu bulmuştur. İstanbul, Ankara ve İzmir toplam işgücü stokunun yüzde 32'sini barındırmaktadır. Seçilmiş diğer metropollerle karşılaştırıldığında, Seul ve New York daha fazla işgücü miktarına sahiptir. Ülkemizin üç büyük metropolünün toplam işgücü stoku Meksiko City'nin gerisinde kalmıştır.

İstanbul, Ankara ve İzmir'de aktif işgücü nüfusunun toplam nüfusa oranı sırasıyla 40,4; 38,6 ve 42,6'dır. Bu oran gelişmiş ülke metropollerinde farklılıklar arz etmektedir. Boston'da aktif işgücü nüfusunun toplam nüfusa oranı yüzde 38,8 gibi düşük bir düzeyde iken Pittsburgh'ta yüzde 61'dir.

2009 yılı verilerine göre, Türkiye'de işgücüne katılma oranı en yüksek il Rize (yüzde 65,8) olmuştur. Rize'den sonra Artvin, Gümüşhane ve Ardahan gelmektedir. İşgücüne katılma oranı itibarıyla İstanbul 49 uncu, İzmir 50 nci, Ankara 59 uncu sırada gelmektedir. Diğer büyük kentlerden Bursa 39 uncu, Kocaeli ise 47 nci sırada yer almaktadır. 81 il içerisinde işgücüne katılma oranı en düşük iller Mardin, Şırnak ve Siirt'tir. Hem en yüksek hem de en düşük değerlere sahip illerin benzer ekonomik yapıdaki illerden çıkmasının nedeni, bu illerde tarımsal istihdamın yüksek oluşudur.

Ülkemiz metropollerinde gelir düzeyinin düşük olmasının başat nedenlerinden birisi işgücü verimliliğinin dünya kentlerinin oldukça gerisinde kalmasıdır. New York'ta işgücü verimliliği 119 bin dolar düzeyindedir. Ülkemizin önde gelen üç metropolünün işgücü verimliliği de 30 bin dolar civarında, yani ABD metropollerinin 3,5'te biri oranındadır. ABD metropollerini Avrupa metropollerinden daha rekabetçi kılan unsurların başında da işgücü verimliliğindeki fark gelmektedir. Yalnızca Paris ve Londra ABD düzeyinde üretken olabilmektedir. Diğer Avrupa metropollerinden, örneğin Dublin 80 bin dolar, Münih 71 bin dolar, Randstad metropoliten alanı ise 65 bin dolar işgücü verimliliğine sahiptir.⁷

Şekil 3. Seçilmiş bazı metropollerin işsizlik oranları (2007)

Kaynak: OECD Metropolitan Database; TÜİK, 2007 İşgücü İstatistikleri

Yüksek işgücü miktarına karşılık Meksiko City'nin işsizlik oranı tüm diğer metropollerin gerisindedir. 2007 yılı verilerine göre, İstanbul, Ankara ve İzmir'in işsizlik oranları yüzde 11 düzeyindedir. Bu oran şekilde görülen tüm metropollerin üzerindedir. Uluslararası Rekabet Merkezi verilerine göre, dünyanın rekabetçi 145 metropolü ile mukayese edildiğinde yalnızca altı şehrin

⁷ OECD, 2006: 38

işsizlik oranları İstanbul, Ankara ve İzmir'den daha yüksektir. Berlin yüzde 18,4 ile en yüksek işsizlik oranına sahip metropoldür.

2009 yılında ülkemizde işsizlik oranının en yüksek olduğu il, yüzde 26,5 ile Adana olmuştur. Adana'yı Diyarbakır, Hakkari ve Osmaniye takip etmektedir. İstanbul, İzmir ve Ankara'da işsizlik oranı sırasıyla yüzde 16,8; yüzde 16,2 ve yüzde 13,6'dır. İşsizlik oranının en düşük olduğu iller aynı zamanda işgücüne katılma oranının en yüksek olduğu illerdir. Ardahan, Gümüşhane ve Bayburt ülkede işsizlik oranının en düşük olduğu illerdir. Tarım dışı işsizlik oranlarında da sıralamaların çok fazla değişmediği görülmektedir.

Türkiye'de tarım dışı istihdamın toplam istihdam içerisindeki oranı yüzde 75 düzeyindedir. Bunun yüzde 50'lik kısmı hizmetler sektöründe, yüzde 25'i ise sanayi sektöründedir. TR41 (Bursa, Bilecik, Eskişehir) Düzey 2 bölgesi yüzde 41 sanayi istihdamı payı ile ilk sırada gelmektedir. İstanbul yüzde 38 ile ikincidir. OECD (2009b) hesaplamalarına göre, Bursa OECD bölgeleri içerisinde ülke ortalamasına kıyasla yüksek teknoloji imalat sanayii üretim payının en yüksek olduğu yedinci bölgedir. Bu alanda Baden Wuerttemberg (Almanya) ilk sırada gelmektedir.

İstanbul'da ticaret, otel ve restoranlar, ulaştırma, depolama ve haberleşme gibi hizmet sektörleri ülke ortalamasının üzerinde yoğunlaşmaktadır. OECD bölgeleri içerisinde İstanbul sekizinci sırada gelmektedir.

Bilgi yoğun hizmet sektörlerinin ülke ortalamasına oranı bakımından Ankara ilk 25 metropol içerisinde yer almaktadır. Bu alanda Stockholm ve Londra ilk sıradadır. Ankara aynı zamanda yükseköğrenim gören nüfusun en yoğun yaşadığı metropoldür. İstanbul, Kocaeli ve Bursa ülke toplam patent başvurularının yüzde 91'ini yapmaktadır. İstanbul'da yerleşik firmalar, ülke ortalamasının yaklaşık beş katı patent başvurusunda bulunmaktadır. Ancak Bursa; Balıkesir, Adana ve Ankara ile birlikte 1999-2005 döneminde OECD bölgeleri içerisinde gelişme hızı en düşük olan 20 TL2 (Territorial Level 2) bölgesi arasında yer almaktadır. Balıkesir gelişme hızı en düşük olan OECD bölgesidir.

4. Bölgeler arası nüfus hareketleri ekonometrik modeli

Ülkemizde nüfus hareketlerinin ne şekilde değişim gösterdiği ve bölgesel çekim güçlerinin analiz edilmesi amacıyla, Brezzi ve Piacentini (2010d) tarafından OECD bölgelerine yönelik ortaya konulan çoklu regresyon modeli esas alınarak aşağıdaki model geliştirilmiştir;

$$\text{Netgöç}_i = \alpha_i + \beta * X_i + \delta * \text{İstYap}_i + \gamma * \text{İşsiz}_i + \phi * \text{YaşBağ}_i + \varepsilon_i$$

Formülde;

- Netgöç_i bağımlı değişkeni, i Düzey 2 bölgesine olan net göç miktarını,
- X_i bağımsız değişkeni, i Düzey 2 bölgesinin nüfusunu,
- İstYap_i i bölgesinin istihdam yapısını (tarım, sanayi ve hizmetler sektörünün toplam istihdam içerisindeki oranını),
- İşsiz_i i Düzey 2 bölgesinin işsizlik oranını,
- YaşBağ_i i Düzey 2 bölgesinin yaş bağımlılık oranını ve
- ε_i hata terimini ifade etmektedir.

Modelde kullanılan veriler TÜİK tarafından Düzey 2 bazında yayınlanan nüfus, net göç, sektörel istihdam ve işsizlik oranları, yaş bağımlılık oranlarıdır. Veriler 2000, 2008 ve 2009 yıllarına ait olup toplam 78 gözlem bulunmaktadır. Çoklu regresyon modeli sonuçları en küçük kareler yöntemi (ordinary least squares - OLS) kullanılarak elde edilmiştir. Brezzi ve Piacentini (2010d) tarafından elde edilen model sonuçları ile karşılaştırmalı çizelge aşağıda sunulmuştur.

Çizelge 4. OECD ve ülkemiz bölgeleri nüfus hareketlerine yönelik model sonuçlarının karşılaştırılması

Değişkenler	Net Bölgeler arası Göç	
	OECD Bölgeleri	Türkiye Düzey 2 Bölgeleri
Tarımsal İstihdam Oranı	-26.98*** (-4.225)	-1910*** (459)
Sanayi İstihdamı Oranı	-14.41*** (-2.375)	2375*** (847)
Hizmetler Sektörü İstihdam Oranı	47.11*** (-7.533)	2352*** (683)
Nüfus	-3.56e-06*** (-5.10E-07)	0,007 ** (0,003)
İşsizlik Oranı	-0.183*** (-0.0263)	-6190 *** (2211)
Yaş Bağımlılık Oranı	-0.146*** (-0.0431)	-788 (2153)
Sabit	9.589*** (-1.793)	132276*** (60433)
Gözlem Sayısı	3,258	78
R ²	0.279	0.3861

Kaynak: Brezzi ve Piacentini, 2010d: 11 ile yazarın kendi hesaplamaları

Not: 1- Parantez içerisinde standart sapmalar verilmektedir, *** p<0,01 ** p<0,05 * p<0,1

2- Brezzi ve Piacentini'nin çalışmasında hizmetler sektörü istihdam oranı yerine inşaat sektörü istihdam oranı kullanılmıştır.

İki model sonuçları karşılaştırıldığında bazı değişkenler itibarıyla farklı sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir. Nüfusun net bölgeler arası göç ile olan ilişkisi her iki modelde de ihmal edilebilir düzeydedir. Ancak OECD bölgeleri için bu ilişki negatif iken, ülkemiz Düzey 2 bölgelerinde nüfus miktarı ile net göç arasında olumlu bir ilişki bulunmaktadır. Her iki modelde de tarımsal istihdamın toplam istihdam içerisindeki oranı arttıkça bölgelerin göç alma düzeyi azalmaktadır. Hizmet sektörü ile göç arasındaki ilişki ise tam tersine olumludur.

Gerek OECD bölgelerinde, gerekse ülkemiz Düzey 2 bölgelerinde hizmet sektöründeki yoğunlaşma bölgelerin daha fazla nüfus çekmesine neden olmaktadır. Ancak sanayi istihdamındaki artış farklı sonuçlar vermektedir. Bir diğer ifadeyle, OECD bölgelerinde sanayi istihdamının toplam istihdam içerisindeki payı arttıkça bölgeler göç vermekte iken, ülkemizde bunun tam tersine sanayi merkezleri nüfus akımına maruz kalmaktadır.

Bu farklılığın temel nedeni, OECD bölgelerinin ağırlıklı bir kısmında düşük teknolojiye sahip sanayi üretiminin gelişmekte olan ülkelere bırakılması ve bu bölgelerin ileri teknolojiye sahip ürünleri ile bilgi yoğun hizmet sektörlerinde yoğunlaşmış olması gelmektedir. Uluslararası Rekabet Merkezi tarafından oluşturulan bilgi rekabetçiliği endeksinde en üst sıralarda yer alan bölgeler ABD, İsveç, Finlandiya ve Japonya gibi OECD ülkelerinde yer almaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere ABD metropollerini nitelikli işgücü göçünün en yoğun yaşandığı yerlerdir.

Ülkemiz sanayileşme sürecini henüz tamamlamadığından sanayi merkezleri göç almaya devam etmektedir. İstanbul'un son 40 yıl içerisindeki nüfusu yüzde 317 oranında artarken Türkiye'nin nüfusu yüzde 98 oranında artmıştır. Son yıllarda ise İstanbul'un ekonomik etki alanı içerisinde yer alan çevre kentler göç almaya başlamıştır. Bursa, Kocaeli ve Tekirdağ hem imalat sanayinin hem de iç göçün önde gelen merkezleri olmuştur.

Bölgelerin işsizlik oranı ile net göç arasında negatif ilişki gözlemlenmektedir. Her iki modelde de işsizlik oranının artması nüfusun azalması sonucunu doğurmaktadır. İstihdam imkânlarındaki artışa paralel olarak göç akımının hızlanması beklenen bir durumdur. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde sanayinin görece gelişmiş bölgelerde, tarımın ise çevre yerleşim birimlerinde yoğunlaşması kırdan kente göç olgusunu tetiklemiştir.

Büyük şehirlerde nüfusun birikmesi hem imalat sanayinin hem de tüketim merkezlerinin buralarda gelişmesini sağlamıştır. Bu durum yeni ekonomik coğrafya teorisinin öngörülerine uyum sağlamaktadır. Teoriye göre ithal ikameci büyüme stratejisi güden ülkelerde belli birkaç kentte nüfusun ve sanayinin geliştiği, çevre bölgelerde ise tarımsal üretimin hakim olduğu belirtilmektedir.

Model sonuçları hem OECD hem de Türkiye’de bu teoriye uygun bir nüfus hareketi olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye’de yaş bağımlılık oranları ile net bölgeler arası göç arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı tespit edilememiştir. Ancak OECD bölgelerinde yaş bağımlılık oranının bölgeler arası göçü olumsuz şekilde etkilediği görülmektedir.

Sonuç

İstanbul ülkemizin küresel rekabet düzeyi en yüksek kentidir. Son 10 yıllık dönemde İstanbul küresel sisteme daha güçlü bir şekilde entegre olmuştur. Özellikle finans ve reklâmcılık sektörleri İstanbul’un rekabetçi olduğu alanlardır. Diğer ülke metropollerini dünya kentleri arasında yer almamakla birlikte gelişme düzeyinde belirli bir iyileşme görülmektedir.

Örneğin, ülkemizde dış ticaret düzeyi 2002-2008 döneminde önemli miktarda artış göstermiştir. Toplam dış ticaretin yarısını İstanbul karşılarken; İzmir, Ankara, Kocaeli ve Bursa gibi büyük şehirlerin dış ticareti yükselmektedir. Benzer bir durum havayolu taşımacılığında da görülmektedir. İstanbul, Antalya ve Ankara Havalimanları en fazla yolcu taşıyan havaalanları olurken, son yıllarda yolcu sayıları önemli oranda artmıştır.

Ülkemiz metropollerinin kişi başına düşen gelir düzeyleri, işgücü verimliliği, işgücüne katılım oranları OECD bölgelerinin gerisindedir. Gerek gelir gerekse işgücü verimliliği bakımından Türkiye metropollerini dünya kentlerinin dörtte biri düzeyinde kalmaktadır.

Model sonuçları incelendiğinde, ülkemizde sanayi düzeyinin göç akımlarını hızlandırdığı, OECD bölgelerini ise olumsuz şekilde etkilediği görülmektedir. Modelden çıkan diğer önemli bir sonuç ise OECD bölgelerinde nüfusu yüksek olan bölgelerin genel itibarıyla göç verme eğiliminde olması, Türkiye’de ise göç almaya devam etmesidir. Bölgelerde işsizliğin yüksek olmasının göç üzerinde caydırıcı etkisinin bulunması da her iki modelin ortak sonucudur.

Referanslar

- Beaverstock, J.V.; R.G. Smith; P.J. Taylor (1999) “A roster of world cities”, *Cities (The International Journal of Urban Policy and Planning)*.
- Friedmann, J. (1986) ‘The world city hypothesis’, *Development and Change*, 17, 69–84 (reprinted in Knox, P. and Taylor, P.J. (eds.) (1995), *World Cities in a World System*, New York: Cambridge University Press, 317–331.
- Huggins, Robert, Hiro Izushi, Will Davies, Luo Shougui (2008) *World Knowledge Competitiveness Index 2008*, Centre for International Competitiveness, Cardiff.
- Kay, J., (2001) “Geography is still important”, *The Financial Times*.
- OECD (2006) *Competitive Cities in the Global Economy*, OECD Publishing, Paris.
- OECD (2007) *Territorial Reviews: Madrid, Spain*, OECD Publishing, Paris.
- OECD (2009a) *Designing Local Skills Strategies*, OECD Publishing, Paris.
- OECD (2009b) *Regions at a Glance*, OECD Publishing, Paris.
- OECD (2010a) *International Migration Outlook*, OECD Publishing, Paris.
- OECD (2010b) *Territorial Reviews: Toronto, Canada*, OECD Publishing, Paris.
- OECD, (2010c) “Determinants of localization of recent immigrants across OECD regions”, Paris.
- Brezzi, M. ; M. Piacentini (2010d) “Labor mobility and development dynamics in OECD regions”, OECD Workshop on Migration and Regional Development.
- Sassen, Saskia (1991) *The Global City: New York, London, Tokyo*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Taylor, P. J. (2010a) “Extraordinary cities I: Early ‘city-ness’ and the invention of agriculture”, *GaWC Research Bulletin 359 (A)*.
- Taylor, P. J. (2010b) “Competition and cooperation between cities in globalization”, *GaWC Research Bulletin 351 (A)*.
- Taylor, P. J., P. Ni, B. Derudder, M. Hoyler, J. Huang ve F. Witlox (eds) (2010c) *Global Urban Analysis: A Survey of Cities in Globalization*, London.
- Sassen, S. (1991) *The Global City*, Princeton: Princeton University Press.
- Scott, A.J. (2001) “Globalization and the rise of city-regions”, *European Planning Studies*, 9 (7), 813-826.